

Κώστας Γιαννακόπουλος

ΦΑΝΤΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ
ΑΝΔΡΙΚΕΣ ΟΜΟΕΡΩΤΙΚΕΣ ΕΠΙΘΥΜΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ
ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ ΤΟΥ 2014, ενώ έγραφα ένα άρθρο μου για την ανδρική (ομο)σεξουαλικότητα και τις καταναλωτικές πρακτικές στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1960 και μετά,¹ δέχτηκα ένα email του οποίου ο αποστολέας δεν αποκάλυπτε το επώνυμό του αλλά εμφανιζόταν με το όνομα: Σωκράτης. Ο Σωκράτης, τριάντα χρονών, μου έγραφε ότι είχε διαβάσει κάποια άρθρα μου και ζητούσε απαντήσεις από μένα σχετικά με την σεξουαλικότητα και ειδικότερα τη δική του σεξουαλικότητα. Πιο συγκεκριμένα, ο Σωκράτης αυτοπροσδιοριζόταν ως ετεροφυλόφιλος, αλλά είχε σεξουαλικές επαφές με φίλους του οι οποίες περιορίζονταν στον αμοιβαίο αυνανισμό ενόσω έβλεπαν ετερόφυλες πορνό ταινίες. Η αγωνία του Σωκράτη εστιαζόταν στο ποιες ομόφυλες σεξουαλικές πρακτικές καθιστούν κάποιον «ομοφυλόφιλο», ενώ θεωρούσε ότι ο αμοιβαίος αυνανισμός δεν αποτελεί «ομοφυλοφιλία». Επιπλέον, έγραφε ότι αυτές οι ομόφυλες σεξουαλικές πρακτικές είναι διαδεδομένες σήμερα στον στρατό και στα αποδυτήρια των γυμναστηρίων, και πίστευε ότι αν σήμερα οι εν λόγω πρακτικές θεωρούνται «ομοφυλόφιλες» αυτή η θεώρηση αποτελεί λανθασμένη αντίληψη για την ομοφυλοφιλία και ενοχοποίηση της ανδρικής φιλίας.

Παρόλο που δίστασα στην αρχή να απαντήσω στο ανώνυμο email του Σωκράτη, η αλληλογραφία μας τελικά κράτησε περίπου έναν μήνα. Η αγωνία, το άγχος του Σωκράτη για εννοιολόγηση, κατηγοριοποίηση των ανδρικών σεξουαλικών πρακτικών συναντούσε τη δική μου αγωνία, ανησυχία για μια περιοδολόγηση βασισμένη στην απόλυτη διάκριση ανάμεσα σε ένα με-

1. Kostas Yannakopoulos, «“Naked Piazza”: Male (homo) Sexualities, Masculinities and Consumption Cultures in Greece since the 1960s», στο K. Kornetis - E. Kotsovili - N. Papadogiannis (επιμ.), *Consumption and Gender in Southern Europe since the long 1960s*, Bloomsbury, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 2016, σ. 173-189.

ταπολεμικό παρελθόν και ένα σύγχρονο παρόν της ανδρικής ομοφυλοφιλίας και γενικότερα σεξουαλικότητας, την οποία θεωρούσα ότι διατύπωνα εκείνο τον Ιούλιο. Ο Σωκράτης ήταν μια φωνή από το «παρελθόν» που εκφερόταν όμως από έναν σύγχρονο νέο άνδρα. Έτσι, έθετε σε αμφισβήτηση εκείνη την ιστοριογραφία η οποία, όπως λέει ο Michel de Certeau,² αναζητά, τιμά αλλά και ενταφιάζει τον παρελθοντικό Άλλο, μια ιστοριογραφία που καθησυχάζει τους νεκρούς οι οποίοι στοιχειώνουν ακόμη το παρόν προσφέροντάς τους ιερούς τάφους. Απέναντι σε αυτό το νεκρολογικό μοντέλο ιστοριογραφίας, όπως το ονομάζει η κριτικός της λογοτεχνίας της Αναγέννησης Carla Freccero, μία από τις κυριότερες εκπροσώπους του θεωρητικού ρεύματος του νέου ανιστορισμού (new anhistoricism)³ στην queer ιστορία αλλά και γενικότερα στην queer θεωρία, προτείνει, αντλώντας από το έργο του Jacques Derrida *Φαντάσματα του Μαρξ*,⁴ μια queer φασματικότητα (spectrality), μια ανοιχτότητα στο ενδεχόμενο να στοιχειωθούμε ή ακόμη να κατοικηθούμε από φαντάσματα, αφού το παρελθόν είναι μέσα στο παρόν, στοιχειώνει το παρόν.⁵ Γενικότερα, ο νέος ανιστορισμός αντιτίθεται σε μια ετερο-ποίηση του παρελθόντος, δηλαδή σε μια κατασκευή του παρελθόντος ως ετερότητας απέναντι σε ένα θεωρούμενο ομοιογενές, παγιωμένο σύγχρονο παρόν της σεξουαλικότητας, το οποίο συνίσταται από τη δυαδική αντίθεση ομοφυλοφιλίας και ετεροφυλοφιλίας και τη σεξουαλική ταυτότητα, τις πολιτικές τής ταυτότητας. Στη θέση αυτής της ετερο-ιστορίας προτείνει την ομο-ιστορία, δηλαδή μια ιστορία η οποία λαμβάνει υπόψιν τις ομοιότητες, τις αντιστοιχίες ανάμεσα στις χρονικές περιόδους καθιστώντας εκκρεμείς τις καθοριστικές/καθορισμένες σεξουαλικές διαφορές μέσα στον χρόνο.⁶ Ο νέος ανιστορισμός αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου ρεύματος στην queer θεωρία το οποίο επικεντρώνεται στη χρονικότητα (temporality). Το ρεύμα αυτό που αντιπροσωπεύεται από πολλούς νεότερους queer θεωρητικούς, κυρίως στις ΗΠΑ,⁷ επικεντρώνεται στη διαπλοκή της χρονικής με τη σεξουαλική κανονικότητα και αναζητά εναλλακτικούς, μη ετεροκανονικούς/queer τρόπους αντίληψης του χρόνου. Οι θεωρητικοί αυτοί μελετούν τη χρονοπολιτική, τη χρονοκανο-

2. Michel de Certeau, *L'écriture de l'histoire*, Gallimard (folio histoire), Παρίσι 1975, σ. 14

3. Ο όρος ανιστορισμός επινοήθηκε για να δηλώσει την αντίθεση σε «έναν ιστορισμό που θεωρεί ότι γνωρίζει την οριστική διαφορά μεταξύ παρελθόντος και παρόντος». Jonathan Goldberg - Madhavi Menon, «Queering History», *PMLA* 120:5 (2005), σ. 1609.

4. Ζαχ Ντεριντά, *Φαντάσματα του Μαρξ. Το Κράτος του χρέους, η διεργασία του πένθους και η νέα Διεθνής*, Εκκρεμές, Αθήνα 2000.

5. Carla Freccero, *Queer/Early/Modern*, Duke University Press, Ντάραμ/Λονδίνο 2006, σ. 80.

6. J. Goldberg - M. Menon, «Queering History», ό.π., σ. 1609.

7. Ενδεικτικοί των προσώπων και των προσεγγίσεων που απαρτίζουν το θεωρητικό αυτό ρεύμα είναι το στρογγυλό τραπέζι που οργάνωσε και συντόνισε η Elizabeth Freeman και δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *GLQ*. «Theorizing queer temporalities. A roundtable discussion», *GLQ. Journal of Lesbian and Gay Studies* 13:2-3 (2007).

νικότητα ως μέρος της βιοπολιτικής, θέτουν σε αμφισβήτηση τη διάκριση με-ταξύ παρελθόντος και παρόντος αλλά και του μέλλοντος, καθώς και τη γραμμική, προοδευτική και γενικότερα κανονιστική περιοδολόγηση/χρονολόγηση της ιστορίας της σεξουαλικότητας αλλά και της ανθρώπινης ζωής.

Στο κείμενο που ακολουθεί θα εξετάσω την «εμμονή ενός παρελθόντος παρόντος»,⁸ δηλαδή την εμμονή της παρελθοντικής εννοιολόγησης της ανδρικής ομοφυλοφιλίας ως κυρίως έμφυλης αλλά και ηλικιακής, ταξικής διαφοράς στο σύγχρονο παρόν της «gay» ομοφυλοφιλίας, η οποία βασίζεται στη θεωρούμενη ως παγιωμένη σύγχρονη διάκριση ανάμεσα στην ομοφυλοφιλία και την ετεροφυλοφιλία. Ειδικότερα, αντλώντας από την «ερωτοϊστοριογραφική» ανάλυση της κριτικού της λογοτεχνίας Elizabeth Freeman, θα εξετάσω πώς η «συνάντηση του παρόντος με το παρελθόν, με την ιστορία, αποτελεί μία σωματική συνάντηση»,⁹ η οποία, όπως θα δούμε, λαμβάνει χώρα στο πεδίο της ερωτικής επιθυμίας. Επιπλέον, θα επιχειρήσω να δείξω πώς η απάρνηση και αποποίηση¹⁰ της φιγούρας της «αδελφής», θεωρούμενης ως παρελθοντικού Άλλου, διαμορφώνει τις πολιτικές του σύγχρονου ΛΟΑΤ κινήματος.

Από τον άνδρα/«αδελφή» στην ομο(ιο)φυλοφιλία

Η δυαδική αντίθεση ετεροφυλοφιλίας και ομοφυλοφιλίας αναδύεται στην ελληνική κοινωνία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970.¹¹ Πιο συγκεκριμένα, η σεξουαλική συμπεριφορά και ταυτότητα ενός άνδρα εννοιολογείται με βάση την επιλογή του φύλου του σεξουαλικού εταίρου. Έτσι, οι άντρες δια-

8. Ζακ Ντεριντά, *Μαρξ & Υιοί*, Εκκρεμές, Αθήνα 2004, σ. 17.

9. Elizabeth Freeman, *Time Binds. Queer Temporalities, Queer Histories*, Duke University Press, Ντάραμ/Λονδίνο 2010, σ. 105.

10. Jean Laplanche - J.-B. Pontalis, *Λεξικό της Ψυχανάλυσης*, Κέδρος, Αθήνα 1986, σ. 61-64, 74-77. Χρησιμοποιώ εδώ τους όρους *απάρνηση* και *αποποίηση* με τη φροϋδική έννοιά τους. Σύμφωνα με τον Freud, η απάρνηση δηλώνει την άρνηση να αντιληφθεί κανείς ένα γεγονός που επιβάλλεται με την παρουσία του στον εξωτερικό κόσμο, και η αποποίηση σημαίνει την άρνηση ότι μια ιδέα, ένα συναίσθημα το οποίο αρχίζει να αναδύεται από το ασυνείδητο, έχει οποιαδήποτε σχέση με το εγώ.

11. Τα όσα αναφέρονται στην ενότητα αυτή καταρχάς στηρίζονται κυρίως σε επιτόπια έρευνα που πραγματοποίησα στο πλαίσιο εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής (Konstantinos Yannacopoulos, *Jeux du désir, jeux du pouvoir: corps, émotions et identité sexuelle des homes au Pirée et à Athènes*, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Παρίσι 1995). Κατά την έρευνα αυτή στις αρχές της δεκαετίας του 1990, πραγματοποίησα συνεντεύξεις και με άνδρες ηλικίας 50-70 χρονών την εποχή εκείνη, με ομοσεξουαλικές πρακτικές. Η ιστορική διάσταση της τότε έρευνάς μου υπαγορεύτηκε από την ανάγκη να κατανοήσω τη σύγχρονη ανδρική ομοφυλοφιλία και ομοκοινωνικότητα που κυρίως μελετούσα τότε. Το υλικό που συνέλεξα εκείνη την περίοδο εμπλουτίστηκε από τη νέα έρευνα που πραγματοποίησα από τις αρχές του 2014 μέχρι σήμερα με επίκεντρο την ανδρική ομοφυλοφιλία κατά το διάστημα 1950-1970. Η έρευνα αυτή στηρίζεται σε προφορικές μαρτυρίες αλλά και αρχειακές πηγές.

χωρίζονται ως προς τη σεξουαλικότητά τους σε «ομοφυλόφιλους» και «ετεροφυλόφιλους», δηλαδή με βάση τον «σεξουαλικό προσανατολισμό» τους, ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1970 αναδύονται κινήματα όπως το ΑΚΟΕ (Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλόφιλων Ελλάδας), το οποίο έχει ως κύριο στόχο τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων. Η ανάδυση αυτή της σύγχρονης, δυτικής εννοιολόγησης ταυτότητας συνδέεται άμεσα με εκείνη της έννοιας της «σεξουαλικότητας» ως συστατικού στοιχείου του εαυτού, της προσωπικής ευτυχίας. Επιπλέον, η πιο καταξιωμένη μορφή έκφρασης της «σεξουαλικότητας» θεωρείται το ζευγάρι, η «σχέση», έστω και εκτός γάμου. Οι «μοντέρνες» αυτές εννοιολογήσεις φαίνεται σαν να ανατρέπουν εκείνες που επικρατούν τις δεκαετίες 1950, 1970. Πιο συγκεκριμένα, στις δεκαετίες αυτές η σεξουαλική συμπεριφορά και ταυτότητα ενός άνδρα – αλλά και μιας γυναίκας – εννοιολογείται με βάση την κατηγορία του φύλου στο οποίο αυτός θεωρείται ότι ανήκει και όχι την κατηγορία της επιλογής του φύλου του σεξουαλικού εταίρου. Έτσι, οι άνδρες δεν διακρίνονται σε «ετεροφυλόφιλους» και «ομοφυλόφιλους», αλλά σε «αρρενωπούς» και «θηλυπρεπείς» («άνδρας» - «πούστης/αδελφή»). Ένας «αρρενωπός», ένας «άνδρας» μπορεί να έχει σεξουαλικές επαφές είτε με έναν «θηλυπρεπή» («πούστη/αδελφή») είτε με έναν άλλο «αρρενωπό», με έναν άλλο «άντρα». Όμως, παρά τις πρακτικές αυτές ο «άντρας» δεν αυτοπροσδιορίζεται και δεν στιγματίζεται από τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο ως «ομοφυλόφιλος» (δηλαδή, «πούστης/αδελφή»). Επιπλέον, οι «αρρενωποί»/«άντρες» έχουν σχέσεις και με γυναίκες. Απ' όλες αυτές τις σχέσεις μόνον εκείνες ανάμεσα σ' έναν «αρσενικό» και έναν «θηλυκό/θηλυπρεπή» εταίρο (άντρας/πούστης - άντρας/γυναίκα) ορίζονται ως σεξουαλικές.¹² Αντίθετα, οι σχέσεις ανάμεσα σε δύο «αρρενωπούς», «άντρες» δεν θεωρούνται από την ευρύτερη κοινωνία αλλά και από τους ίδιους τους εταίρους ως σεξουαλικές, αλλά ως μη σεξουαλικές, φιλικές.¹³

12. Ο «άντρας» θεωρείται από τα ίδια τα υποκείμενα των ομοσεξουαλικών σχέσεων αλλά και από την ευρύτερη κοινωνία ότι επιτελεί τον ενεργητικό ρόλο κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής συνεύρεσης και ο «πούστης/αδελφή» τον παθητικό. Ωστόσο, στην πράξη αρκετές φορές οι ρόλοι ανατρέπονταν. Βλ. και Κώστας Γιαννακόπουλος, «Ανδρική ταυτότητα, σώμα και ομόφυλες σχέσεις. Μια προσέγγιση του φύλου και της σεξουαλικότητας», στο Σ. Δημητρίου (επιμ.), *Ανθρωπολογία των φύλων*, Σαββάλας, Αθήνα 2001.

13. Για τις έντονες και διαρκείς ανάγκες ως «φυσικού» χαρακτηριστικού των «αντρών», που στην «αντρική» αργκό ονομάζεται «καύλα», βλ. Kostas Yannakopoulos, «Corps érotique masculine et identités sexuelles au Pirée et à Athènes», *Gradhiva* 23 (1998), σ. 101-107· Κ. Γιαννακόπουλος, «Ανδρική ταυτότητα, σώμα και ομόφυλες σχέσεις. Μια προσέγγιση του φύλου και της σεξουαλικότητας», ό.π. Εδώ δεν αναφέρομαι τόσο στη σύγχρονη εννοιολόγηση του όρου «καύλα» ως ερωτικής επιθυμίας προς κάποιον άλλον/άλλη. Με αυτή την έννοια ο όρος χρησιμοποιείται σήμερα ακόμη και από τις γυναίκες. Αναφέρομαι στην επικρατούσα έννοια του όρου κυρίως στις δεκαετίες 1950, 1970 για τη θεωρούμενη ως βιολογική, πιεστική ανάγκη του ανδρικού οργάνου, του «κάτω» μέρους του «αντρικού» σώματος, το οποίο αναζητά απλώς την «εκτόνωσή» του.

Έτσι, οι σχέσεις αυτές ανθούν στο πλαίσιο της αρρενωπής, ανδρικής ομοφυλοφιλίας η οποία αποτελεί τον κατεξοχήν τόπο έκφρασης συναισθηματικότητας και αισθησιακότητας, αφού το γαμήλιο ετερόφυλο ζευγάρι θεωρείται ως χώρος κυρίως της βιολογικής αναπαραγωγής και ικανοποίησης των σεξουαλικών ανδρικών αναγκών. Έτσι, αρκετοί άνδρες διάγουν μια συνηθισμένη ετεροφυλόφιλη ζωή παράλληλα με τις ομόφυλες ερωτικές σχέσεις τους, οι οποίες δεν είναι καθόλου ασύμβατες με την ετεροφυλοφιλία, αλλά πολλές φορές, όπως έχω δείξει, εντάσσονται στο πλαίσιο της ετερόφυλης συγγένειας.¹⁴ Σύμφωνα με τους πληροφορητές μου, οι άνδρες αυτοί χρησιμοποιούν μέχρι και τη δεκαετία του 1970, τον όρο «πονηρός» προκειμένου να αυτοπροσδιοριστούν. «Πονηρός» ήταν ο άντρας με «συμβατική», «ανδρική» εμφάνιση, ο οποίος «καταλαβαίνει», δηλαδή διαισθάνεται τον ερωτικό χαρακτήρα μιας επικοινωνίας, μιας συνάντησης μεταξύ δύο ανδρών. Έτσι, ο «πονηρός» «καταλαβαίνει» ότι ένας άλλος άνδρας είναι δεκτικός της ερωτικής του προσέγγισης και, αντιστρόφως, ο άλλος άνδρας «καταλαβαίνει» ότι κάποιος τον προσεγγίζει ερωτικά και απαντά. Η επικέντρωση της σημασίας του όρου «πονηρός» στην έννοια του «καταλαβαίνω» δείχνει ότι πρόκειται για μία πολιτισμική και όχι «φυσική», ουσιολογική κατηγορία, αφού η κατηγορία αυτή δεν αναφέρεται στο «είναι» αλλά σε μια μορφή πολιτισμικής γνώσης στην αλληλόδραση, επικοινωνία μεταξύ του εαυτού και του άλλου ή των άλλων.¹⁵ Η ενσώματη αυτή υποκειμενικότητα, η οποία στηρίζεται μεν στην έμφυλη διχοτομία, στο δίπολο, άντρας - «αδελφή» και κυρίως στον έναν πόλο του, εκείνον του «αρρενωπού» στην εμφάνιση «άντρα», αλλά ταυτόχρονα την παραβιάζει αφού, όπως επισημαίνουν οι συνομιλητές μου, η κατηγορία του «πονηρού» συμπεριλαμβάνει τόσο τον «ενεργητικό» όσο και τον «παθητικό» άνδρα, με την προϋπόθεση ότι ο τελευταίος δεν «φαίνεται», δηλαδή δεν είναι «θηλυπρεπής» στην εμφάνιση. Έτσι, οι «αρρενωποί» «πονηροί» χρησιμοποιούν τη φιγούρα της «αδελφής» ως προκάλυμμα της «ομοφυλοφιλίας» τους και ως εξιλαστήριο θύμα το οποίο φορτώνεται όλη την ενοχή της τότε κοινωνικά αναγνωρίσιμης ομοφυλοφιλίας.

Η ανάδυση, από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και μετά, μιας «μοντέρνας» ομοφυλόφιλης/«γκέι» ταυτότητας αλλά και παράλληλα μιας ετεροφυλόφιλης/straight ταυτότητας ως σχεδόν απόλυτα διακριτών μεταξύ τους

14. Kostas Yannakopoulos, «Amis ou amants? Amours entre hommes et identités sexuelles au Pirée et à Athènes», *Terrain* 27 (9/1996), σ. 62-66· Κ. Γιαννακόπουλος, «Ανδρική ταυτότητα, σώμα και ομόφυλες σχέσεις. Μια προσέγγιση του φύλου και της σεξουαλικότητας», ό.π.

15. Οι παρατηρήσεις αυτές είναι των Emilie L. Bergman και Paul Julian Smith σχετικά με τους όρους *entendidos* και το *entender* (καταλαβαίνω στα ισπανικά), ομοσεξουαλικές κατηγορίες που χρησιμοποιούνται στην Ισπανία και μερικές ισπανόφωνες χώρες της Λατινικής Αμερικής και είναι παρόμοιες με εκείνες του «πονηρού» και του «καταλαβαίνω». Emilie L. Bergman - Paul Julian Smith, «Introduction», στο E. L. Bergman - P. J. Smith (επιμ.), *Entiendes. Queer Readings, Hispanic Writings*, Duke University Press, Ντάραμ 1995, σ. 1-14.

επιφέρει τη μοντέρνα κατηγοριοποίηση αλλά και τον στιγματισμό τόσο στον καθημερινό όσο και τον επίσημο λόγο των «αρρενωπών», «ενεργητικών» ανδρών ως «ομοφυλόφιλων/γκέι» και της έντονα συναισθηματικής και αισθησιακής ανδρικής φιλίας ως «ομοφυλοφιλικής».¹⁶ Αυτές οι μοντέρνες κατηγοριοποιήσεις αλλά και, όπως έχω δείξει,¹⁷ η κοινωνική κινητικότητα των νέων ανδρών, ιδιαίτερα εκείνων της εργατικής τάξης μέσω κυρίως των νέων καταναλωτικών πρακτικών και ενός νέου ανδρισμού, έχουν ως αποτέλεσμα τη μεταστροφή της ομοερωτικής τους επιθυμίας ή τουλάχιστον την απόσυρσή τους από τη διάχυτη στον δημόσιο ομοκοινωνικό χώρο ομόφυλη ερωτική δραστηριότητα. Λόγω των νέων κοινωνικών/πολιτισμικών συμφραζομένων, ο σύγχρονος «πονηρός» Σωκράτης είναι διαφορετικός από τον «πονηρό» των δεκαετιών 1950-1970: ο ίδιος μιλάει για ενοχοποίηση της ανδρικής φιλίας, χρησιμοποιεί τον μοντέρνο όρο «ετεροφυλόφιλος» προκειμένου να προσδιορίσει την ταυτότητά του και, τέλος, απευθύνεται στον «ειδικό», στον ανθρωπολόγο, για να εννοιολογήσει τη σεξουαλικότητά του, πράγματα αδιανόητα για τον παρελθοντικό «πονηρό». Από την άλλη πλευρά, για τους ίδιους λόγους που μόλις προανέφερα, οι σύγχρονοι γκέι άνδρες προσανατολίζονται ερωτικά στον όμοιό τους, κυρίως όσον αφορά τον «σεξουαλικό προσανατολισμό» αλλά και την τάξη και την ηλικία. Αν, εκτός από την έμφυλη διαφορά, η ταξική και ηλικιακή διαφορά δομούν τις ομόφυλες ερωτικές σχέσεις του παρελθόντος,¹⁸ η αναδυόμενη ως ιδεατή μορφή των νέων γκέι σχέσεων μετά τη δεκαετία του 1970, δηλαδή το ζευγάρι, χαρακτηρίζεται από ομο-γενεακότητα και από «ομο-ταξισμό» όπως τον αποκαλεί ο συγγραφέας και queer θεωρητικός Guy Hocquenghem.¹⁹

16. K. Yannakopoulos, «Amis ou amants? Amours entre hommes et identités sexuelles au Pirée et à Athènes», ό.π., σ. 67-68. Ενδεικτικά μεταφέρω εδώ τα λόγια του πληροφορητή μου Μανόλη, ο οποίος ήταν 23 χρονών το 1991: «Τον συνάντησα [εννοεί τον εραστή του] ξανά τον Ιανουάριο του 1983. Βρεθήκαμε για μια ώρα και είμασταν αγκαλιασμένοι με τα χέρι του ενός στον ώμο του άλλου. Περπατούσαμε στον δρόμο όπως συνηθίζουν να κάνουν οι άνδρες στο χωριό μου και κανείς δεν δίνει σημασία. Αλλά μια από τις θείες μου κατάλαβε τι συμβαίνει γιατί δουλεύει απο τα 15 της σαν μωδίστρα σε σπίτια και η πελατεία της είναι από την Κηφισιά και το Κολωνάκι».

17. K. Yannakopoulos, «“Naked Piazza”: Male (homo)Sexualities, Masculinities and Consumer Cultures in Greece since the 1960s», ό.π., σ.180-184.

18. Ο ιστορικός Matt Houlbrook περιγράφει μια παρόμοια δόμηση της ομοερωτικής επιθυμίας, του «homosex», όπως το χαρακτηρίζει από την έμφυλη και ταξική διαφορά στις ομοσεξουαλικές σχέσεις μεταξύ «men» και «queens» στο Λονδίνο κατά την περίοδο από το 1918 έως το 1957: Matt Houlbrook, *Queer London. Perils and Pleasures in the Sexual Metropolis, 1918-1957*, The University of Chicago Press, Σικάγο/Λονδίνο 2005.

19. Γκυ Οκενγκέμ, *Ιστορική εικόνα της ομοφυλοφιλικής*, Νεφέλη, Αθήνα 1983, σ. 142.

Η επιστροφή της «αδελφής»

Τι συμβαίνει όμως όταν το παρελθόν και ειδικότερα η έμφυλη διάκριση «άντρα» - «αδελφής» συνεχίζει να στοιχειώνει το σύγχρονο γκέι παρόν; Όταν το σύγχρονο παρόν δεν αποτελεί μια παγιωμένη, οριοθετημένη ως προς το παρελθόν χρονική οντότητα αλλά εμπεριέχει «πολλαπλές, διαφορετικές χρονικότητες»;²⁰ Αρκετοί νέοι γκέι εκφράζουν μια ερωτική επιθυμία η οποία στηρίζεται στην έμφυλη διαφορά «άντρα» - «αδελφής», τη διαφορά ως προς την ηλικία.²¹ Η σεξουαλική αυτή σχέση συχνά περιγράφεται ως σχέση κυριαρχίας και υποταγής, αντηχώντας το ερωτικό φαντασιακό των ποιημάτων του Ντίνου Χριστιανόπουλου.²² Πώς συμβιβάζεται αυτή η ερωτική επιθυμία με την ιδεατή ομοιότητα του ζευγαριού το οποίο αποτελεί τον κατεξοχήν τόπο πραγμάτωσης της σύγχρονης έννοιας της «σεξουαλικότητας»;²³ Ο Νίκος, 22 χρονών φοιτητής που ελκύεται από «κυριαρχικούς», πιο «αρρενωπούς» από αυτόν και μεγαλύτερους ηλικιακά άνδρες, λέει: «για μια σχέση όμως θα προτιμούσα κάποιον με κοντινή ηλικία και κοινά ενδιαφέροντα, αφού η σχέση βασίζεται κυρίως σε άλλα πράγματα εκτός από το σεξ». Αυτή η διάκριση μεταξύ εφήμερου σεξ και συναισθηματικής σχέσης θυμίζει την επισήμανση του κριτικού της λογοτεχνίας Jonathan Goldberg,²⁴ ο οποίος, επεκτείνοντας τη θέση του Φουκό για την αναπόφευκτη σχέση σεξουαλικότητας και εξουσίας, αναφέρει: «φαίνεται ότι μέρος αυτού που κάνει το σεξ sexy

20. Carla Freccero, «Queer Times», στο J. Halley - A. Parker (επιμ.), *After Sex? On Writing since Queer Theory*, Duke University Press, Ντάραμ/Λονδίνο 2011, σ. 17-26· Jonathan Goldberg, «After Thoughts», στο J. Halley - A. Parker (επιμ.), *After Sex? On Writing since Queer Theory*, ό.π., σ. 34-44.

21. Η φαντασίωση σχετικά με τη διαφορά ηλικίας αποτυπώνεται και στους γκέι ερωτικούς ιστότοπους του διαδικτύου που αποτελούν σήμερα το κατεξοχήν μέσο ερωτικής γνωριμίας. Κώστας Κανάκης, «Εκφράζοντας ανδρικές ομοερωτικές επιθυμίες και υποκειμενικότητες στο διαδίκτυο», *Σύγχρονα Θέματα* 105 (4-6/2009), σ. 82.

22. Βέβαια, η σχέση αυτή κυριαρχίας και υποταγής μπορεί να αντλεί εν μέρει και από τη σύγχρονη κουλτούρα του S/M και του BDSM, η οποία όμως δεν είναι τόσο διαδεδομένη στην Ελλάδα όπως στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική ως δημόσια σκηνή Άσπα Χαλκίδου, *BDSM πρακτικές, κοινωνικότητες, σεξουαλικότητες: Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας/Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 2015. Ωστόσο, όπως δείχνει και το άρθρο «Ύμνος στην μπότα» στο γκέι περιοδικό της Θεσσαλονίκης *Πόθος* (1998), πιστεύω ότι, στην ελληνική τουλάχιστον περίπτωση, η φαντασίωση αυτή της κυριαρχίας και υποταγής αποτελεί μια όσμωση της σύγχρονης S/M σκηνής και μιας σωματικής μνήμης των «παρελθοντικών» διπόλων, κυρίως εκείνου του «άνδρα» - «πούστη-αδελφής».

23. Μισέλ Φουκό, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης*, Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1978.

24. Jonathan Goldberg, «Introduction», στο J. Goldberg (επιμ.), *Reclaiming Sodom*, Routledge, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1994, σ. 10.

έγκειται στις διαφορές». Η ζευγαρωτή σχέση εννοιολογείται ως οιονεί α-«σεξουαλική» ή μάλλον ως περισσότερο «συναισθηματική» παρά «σεξουαλική»²⁵ και, επιπλέον, σε αντίστιξη με το στίγμα της «αδελφής». Ενδεικτικός αυτής της αντιπαράθεσης γκέι ζευγαρωτής σχέσης και «αδελφής» είναι ο λόγος του ηθοποιού Φώτη Σπύρου, ο οποίος το καλοκαίρι του 2014 μιλάει για τον γάμο του με τον κατά είκοσι χρόνια νεότερο εραστή του και ταυτόχρονα τονίζει ότι ο ίδιος «πάντως δεν είναι πουστάρα».²⁶ Εξάλλου, ακόμη και σε σχέσεις όπου στο σεξ υπάρχουν διακριτοί σεξουαλικοί ρόλοι «ενεργητικού/παθητικού» (top/bottom) οι «παθητικοί/bottoms» εταίροι, έχοντας πρόσβαση πλέον σε ένα καινούργιο ανδρικό πρότυπο χάρη στις νέες καταναλωτικές πρακτικές και κυρίως χάρη στην εμπορευματοποίηση του ανδρικού σώματος,²⁷ «φαίνονται», έχουν τη σωματική εμφάνιση και συμπεριφορά, κυρίως στον δημόσιο χώρο, του «αρρενωπού» άνδρα. Ωστόσο, μερικές φορές, παρόλη αυτή τη σύγχρονη, μοντέρνα «αρρενωποίηση» των «παθητικών/bottoms» γκέι, η φιγούρα της «αδελφής» στοιχειώνει την ερωτική επιθυμία τους και καθιστά μελαγχολική τη «συναισθηματική» σεξουαλικότητα του ζευγαριού.²⁸ Ο Θοδωρής, 25 χρο-

25. Κώστας Γιαννακόπουλος, «Πολιτισμικές εννοιολογήσεις της μοναξιάς: συγγένεια, κοινότητα και πολιτικές του ΛΟΑΤ κινήματος», στο Α. Αποστολέλλη - Α. Χαλκιά (επιμ.), *Σώμα, φύλο, σεξουαλικότητα. ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα*, Πλέθρον, Αθήνα 2012, σ. 173-196.

26. Συνέντευξη Φώτη Σπύρου: https://www.youtube.com/watch?v=9Y Ae92_5Ro. Την αντίληψη για την αντιπαράθεση μεταξύ «αδελφής» και σχέσης, και συνολικότερα για την ασυμβατότητα της ζευγαρωτής σχέσης με την ερωτική σχέση που συγκροτείται με βάση τη διχοτομία «ενεργητικός άνδρας» - «παθητικός πούστης/αδελφή» εκφράζει και ο Ντίνος Χριστιανόπουλος σε συνέντευξή του στο περιοδικό *Κράξιμο*. Στην ερώτηση «Οπότε τι γνώμη έχετε για τους ομοφυλοφιλικούς δεσμούς κατά τα δυτικά πρότυπα;» ο Χριστιανόπουλος απαντάει: «Αυτοί οι δεσμοί πολύ μου τη δίνουν. Και δυστυχώς αυτό θα είναι το μέλλον. Άμα και οι δύο έχουν μέσα τους το μικρόβιο, τι σόι έρωτας θα γίνει; Όταν ο ένας παίζει τον ρόλο του κλειδιού και ο άλλος τον ρόλο της κλειδαριάς, πώς θα γίνει η σχέση ανάμεσα σε δύο κλειδιά ή με δύο κλειδαριές;». Και στην ίδια συνέντευξη επαναλαμβάνει την κυρίαρχη στις δεκαετίες 1950-1970 αντίληψη ότι ο ενεργητικός δεν είναι «ομοφυλόφιλος»: «Δεν υπάρχει ενεργητική ομοφυλοφιλία στους άντρες. Αυτό είναι μύθος». Ντίνος Χριστιανόπουλος, «Τα χαστούκια της ζωής έγιναν δύναμη. Μου δίδαξαν πως τίποτα δεν πάει χαμένο», *Κράξιμο* 9 (11-12/1989), σ. 8-18. Με άλλα λόγια, σε αντίθεση με τη σύγχρονη αντίληψη περί του προτύπου της ζευγαρωτής σχέσης μεταξύ «ομοίων», όπως είπα παραπάνω, ο Χριστιανόπουλος, αλλά και πολλοί παλιότεροι και νεότεροι ομοφυλόφιλοι θεωρούν ως αδιανόητη τη ζευγαρωτή σχέση μεταξύ «ανομοίων», δηλαδή μεταξύ «άνδρα» και «αδελφής/ομοφυλόφιλου».

27. Κ. Yannakopoulos, «“Naked Piazza”: Male (homo) Sexualities, Masculinities and Consumer Cultures in Greece since the 1960s», ό.π., σ.182-183.

28. Βέβαια, η μελαγχολία αυτή δεν συνίσταται μόνο στη θλίψη, στον πόνο για την απώλεια του χαμένου αντικειμένου, αλλά και σε μια κρυφή, παρελθοντική ευχαρίστηση η οποία συντηρείται μέσω της «μελαγχολικής ενσωμάτωσης» (melancholic incorporation), όπως δείχνει η ψυχαναλύτρια Maria Torok στο άρθρό της «Maladie du deuil et fantasme du cadavre exquis» (στο Ν. Abraham - Μ. Torok, *L'écorce et le noyau*, Flammarion, Παρίσι 1987, σ. 229-251), στο οποίο επεξεργάζεται και επεκτείνει τη φροϋδική θεωρία για το πένθος και τη μελαγχολία. Όπως θα έλεγε η Elizabeth Freeman βασιζόμενη στις μελέτες της Maria Torok αλλά και του Nicolas

νών, έχει σχέση με τον Πέτρο, 35 χρονών, και στη σεξουαλική τους πρακτική οι ρόλοι είναι διακριτοί: ο Θοδωρής είναι «παθητικός/bottom» και ο Πέτρος «ενεργητικός/top». Ωστόσο, ο Θοδωρής δεν είναι ικανοποιημένος –τουλάχιστον πλήρως– από τη σεξουαλική τους σχέση, διότι, όπως λέει ο ίδιος, ο Πέτρος μετά την επιτυχημένη κατά τα άλλα ερωτική συνεύρεση του φέρεται τρυφερά πριν κοιμηθούν. Αντί για αυτές τις post-coital τρυφερότητες, θα προτιμούσε ο Πέτρος να «γυρίζει πλευρό και να ροχαλίζει» αμέσως μετά τη συνουσία. Ο Θοδωρής αναζητά την ικανοποίηση της σεξουαλικής του αυτής φαντασίωσης για «άγριο σεξ», με έναν «σκληρό άντρα» σε εφήμερες, καθαρά σεξουαλικές²⁹ επαφές.³⁰ Στην περίπτωση αυτή, παρατηρούμε «επιστροφή»³¹ στην καρδιά της πλέον «μοντέρνας» μορφής ζευγαρωτής σχέσης του γκέι ζευγαριού, ενός θεωρούμενου ως παρελθοντικού, αγροτικού θα λέγαμε, προτύπου ανδρισμού, αλλά και γενικότερα σεξουαλικότητας³² η οποία θεωρείται ότι δεν ασκείται πλέον στο πλαίσιο της κανονιστικής, «γαμήλιας» σεξουα-

Abraham, έχουμε εδώ μία ιστορικότητα η οποία εμφανίζεται ως σεξουαλική ευχαρίστηση. Η συνείδηση αυτή του χρόνου ή ακόμη και η ιστορική συνείδηση παράγονται από ευχάριστες σωματικές αισθήσεις, ιστορικά συγκεκριμένες μορφές ευχαρίστησης οι οποίες υπεισέρχονται, εμπεριέχονται στις σύγχρονες, κυρίαρχες μορφές των οιονεί –στην ελληνική περίπτωσή μας– γαμήλιων γκέι σχέσεων και μπορούν να παρέμβουν στην υλική ζημιά που έχει συντελεστεί στο όνομα της εξέλιξης, της προόδου. Elizabeth Freeman, «Time Binds, or, Erotohistoriography», *Social Text* 23:3-4 (2005), σ. 59, 66.

29. Η απουσία έκφρασης συναισθημάτων και γενικότερα εμπλοκής του ψυχικού εαυτού κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής συνεύρεσης θεωρείται ότι αποτελεί το βασικό κριτήριο διάκρισης ενός «άντρα» από έναν μη-«άνδρα» («πούστη/αδελφή»): βλ. Κ. Γιαννακόπουλος, «Ανδρική ταυτότητα, σώμα και ομόφυλες σχέσεις. Μια προσέγγιση του φύλου και της σεξουαλικότητας», ό.π., σ. 178-179.

30. Ευχαριστώ τον Χρυσοβαλάντη Παπαθανασίου για την πληροφορία αυτή που συνέλεξε κατά τη διάρκεια έρευνας το 2006 για τη διαχείριση της σεξουαλικότητας από τους ομοφυλόφιλους άνδρες στο πλαίσιο του HIV. Τη μορφή αυτή του «σκληρού άντρα» ο οποίος είναι «στρέιτ», δηλαδή ετεροφυλόφιλος και μιλάει άσχημα, «απειλητικά», περιγράφει ως αντικείμενο επιθυμίας του και ο νεαρός καλλιτέχνης Alex C στα τραγούδια του, στα οποία ο ίδιος ταυτίζεται με τον «πούστη/αδελφή». Παραθέτω μερικούς στίχους: «το ξέρω είμαι αδερφάρα/τα παίρνω σοβαρά» από το τραγούδι «Αυτοκτόνησα», Μαυρίλα 2007, και «σε θέλω απειλητικό όταν μιλάς/γυναίκα είμαι, άσχημη, μην κολλάς» ή «σε θέλω στρέιτ/μείνε στρέιτ» από το τραγούδι «Κάλπικος έρωτας», Withdrawals 2010. Χάρης Σταυρακάκης, *Ανδρική ομοφυλόφιλη επιθυμία στην εγχώρια μουσική: σημεία τομής μεταξύ έθνους, φύλου και σεξουαλικότητας*, Διατμηματικό πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Φύλο, κοινωνία, πολιτική», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2017, σ. 90-92.

31. Ζ. Ντεριντά, *Φαντάσματα του Μαρξ. Το Κράτος του χρέους, η διεργασία του πένθους και η νέα Διεθνής*, ό.π.

32. Marie-Elisabeth Handman, *La violence et la ruse. Hommes et femmes dans un village grec*, Edisud, Αιξ-αν-Προβάνς 1983, σ. 86-94 και 119-123· Renée Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1989, σ. 141-153. Πέρα από τη βιβλιογραφική παραπομπή στην εθνογραφία της Μ.Ε. Handman στο Πήλιο, ο χαρακτηρισμός αυτού του ανδρισμού και της σεξουαλικότητας ως «αγροτικών» στηρίζεται και στο γεγονός της μεγάλης εσωτερικής μετανάστευσης αγροτών, κατοίκων των χωριών κυρίως στην Αθήνα.

λικότητας, αλλά απωθείται σε ένα θεωρούμενο ως απρόσωπο, αντισχεσιακό (antirelational), αντικοινωνικό «σεξ».³³ Η απάρνηση αυτής της παρελθοντικής παροντικής πραγματικότητας επεκτείνεται και στον πολιτικό λόγο και στη δραστηριότητα του σύγχρονου ΛΟΑΤ κινήματος.

Πολιτικές του παρελθοντικού παρόντος

Ο Βαγγέλης Γιακουμάκης οδηγήθηκε στον θάνατο λόγω του συνεχούς, καθημερινού εξευτελισμού του ως «αδελφής». Ο εξευτελισμός αυτός δεν αναφερόταν σε μια θηλυπρεπή εμφάνιση και παθητική (ομο)σεξουαλική συμπεριφορά του, αλλά στην «αποτυχία» του να επιτελέσει την κυρίαρχη, κανονιστική αρρενωπότητα όπως την αντιλαμβάνονταν η «αντρική» «παρέα» του, ανεξαρτήτως της ομόφυλης ή ετερόφυλης σεξουαλικής πρακτικής ή ταυτότητας που ο ίδιος είχε. Έτσι, οι εξευτελισμοί, τα «καψόνια» στα οποία υποβαλλόταν ο Βαγγέλης αποτελούν μέρος –όπως έχω δείξει κι αλλού–³⁴ μιας διαρκούς κυκλοφορίας, ανταλλαγής απόδοσης και ανταπόδοσης του στίγματος, της προσπάθειας να μειωθούν κάποιοι άνδρες ως «αδελφές», «γυναικούλες», δηλαδή να παρουσιαστούν ως μη «άντρες» ακόμη και σε μη σεξουαλικές κοινωνικές σχέσεις, ιδιαίτερα δε σε ανδρικές ομοκοινωνικές σχέσεις.³⁵ Με

33. Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο *αντισχεσιακό* (antirelational), *αντικοινωνικό* όπως έχει καθιερωθεί στη σύγχρονη queer θεωρία και πιο συγκεκριμένα από τους Leo Bersani και Lee Edelman: Leo Bersani, «Is the Rectum a Grave?», *October* 43 (1987), σ. 197-222· Lee Edelman, *No Future. Queer Theory and the Death Drive*, Duke University Press, Ντάραμ/Λονδίνο 2004.

34. Για τα «καψόνια» που γίνονται, ή τουλάχιστον γίνονταν, στον στρατό στους «νέους» από τους «παλιούς» στρατιώτες και συνίστανται στην εκτέλεση από τους πρώτους διάφορων παράλογων, εξωπραγματικών και κυρίως εξευτελιστικών πράξεων βλ. Κώστας Γιαννακόπουλος, «Εμφυλη τάξη και αταξία: “φυσικός” ανδρισμός και άσκηση εξουσίας», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *«Εαυτός και Άλλος». Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Gutenberg, Αθήνα 2003, σ. 183-204. Όπως επισημαίνω στο άρθρο αυτό, το «τρέξιμο», η υποταγή δηλαδή των νέων στους παλιούς, εκφράζεται με όρους σεξουαλικής κυριαρχίας: ο όρος «τρέξιμο» εναλλάσσεται με τον όρο «πήδημα»· Κ. Γιαννακόπουλος, «Εμφυλη τάξη και αταξία: “φυσικός” ανδρισμός και άσκηση εξουσίας», *ό.π.*, σ. 190.

35. Αντλώ εδώ από τις παρατηρήσεις του Roger Lancaster για τον machismo στη Νικαράγουα και γενικότερα στη Λατινική Αμερική. Ο Lancaster αναφέρεται στις σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ «machistas» και «cochones», μεταξύ αντρών και «αδελφών» στα καθ’ ημάς, «αρρενωπών/ενεργητικών» και «θηλυπρεπών/παθητικών» ανδρών, όπου ο ανδρισμός των «machistas» επιτελείται μέσω της σεξουαλικής υποταγής των «cochones». Όμως, όπως επισημαίνει ο Lancaster, το στίγμα της «θηλυπρέπειας» μπορεί να αποδοθεί σε όλους τους άνδρες, ακόμη και σ’ εκείνους που έχουν σεξουαλικές σχέσεις μόνο με γυναίκες και οι οποίοι, σε διάφορες κοινωνικές σχέσεις, σεξουαλικές και μη, «αποτυγχάνουν» να αποδείξουν τον «ανδρισμό» τους. Roger N. Lancaster, «Το στίγμα της ομοφυλοφιλίας στην κατασκευή του ανδρισμού και η συντριβή μιας επανάστασης στη Νικαράγουα», στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 527-570.

άλλα λόγια, το στίγμα της «αδελφής» δεν αφορά απλώς τη συγκρότηση μιας «μειονοτικής» σεξουαλικής ταυτότητας, αλλά γενικότερα μιας ανδρικής ταυτότητας σε συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα. Ως εκ τούτου, κατά τη γνώμη μου, η μελέτη της υπόθεσης Γιακουμάκη δεν πρέπει να εστιαστεί στη διερεύνηση, «ανακάλυψη» του σεξουαλικού του «είναι», αλλά στην έννοια της «αδελφής» με την ευρύτερη έμφυλη έννοια του όρου, δηλαδή του «μειονεκτικού», του «ελλειμματικού» άνδρα.³⁶ Αντί της παραπάνω queer ανάγνωσης,³⁷ πολλά μέλη της γκέι/ΛΟΑΤ κοινότητας «διάβασαν» την υπόθεση αυτή με τους όρους μιας στενά εννοούμενης ομοσεξουαλικής ταυτότητας. Ανάμεσα στα σχόλια που δέχτηκα όταν πρότεινα στα δίκτυα κοινωνικής ενημέρωσης όλα τα pride του 2015 να αφιερωθούν στην ομοφοβική βία με εμβληματική φιγούρα τον Βαγγέλη, ένας νέος γκέι μου απάντησε: «μα δεν έχουμε το δικαίωμα να κάνουμε outing σε έναν νεκρό παρά τη θέλησή του». Επίσης, πληροφορήθηκα ότι και άλλοι γκέι και λεσβίες, και όχι μόνον, δίστασαν να διαμαρτυρηθούν για τον θάνατο του Βαγγέλη Γιακουμάκη λέγοντας: «πρέπει να σκεφτούμε και την οικογένειά του στην Κρήτη που θα στιγματιστεί αν μαθευτεί ότι ο Βαγγέλης ήταν γκέι». Και γενικότερα, το ΛΟΑΤ κίνημα, στην πλειοψηφία του τουλάχιστον, ασχολήθηκε ελάχιστα και δεν ταυτοποιήθηκε με την υπόθεση Γιακουμάκη, διότι όπως μου είπε ένας γκέι ακτιβιστής στη Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο του 2015 περίμεναν να έρθουν στο φως νέα στοιχεία σχετικά με τη σεξουαλική του ταυτότητα. Η ανάγνωση της υπόθεσης του Βαγγέλη Γιακουμάκη με σύγχρονους όρους σεξουαλικής ταυτότητας, η εστίαση στο σεξουαλικό του «είναι», στην αποκάλυψη ή την ομολογία του αποτελούν την τεχνολογία της νεωτερικής εξουσίας, όπως μας έχει δείξει ο Φουκό.³⁸ Επιπλέον, διαβάζω αυτή την τάση να θαφτεί η υπόθεση του Βαγ-

36. Οι Peter Loizos και Evthymios Papataxiarchis έχουν επισημάνει και την ηθική (moral) διάσταση του στίγματος του «πούστη»: «he is strongly denigrated as someone who fundamentally lacks full humanity, and his moral weakness exposes him to all sorts of evil dispositions»· Peter Loizos - Evthymios Papataxiarchis, «Gender, sexuality, and the person», στο P. Loizos - E. Papataxiarchis (επιμ.), *Contested identities. Gender and Kinship in Modern Greece*, Princeton University Press, Πρίνστον 1991, σ. 227-228.

37. Όπως επισημαίνει και πρόσφατα η Cecilia Sosa («Queering acts of mourning in the aftermath of Argentina's dictatorship: The Mothers of Plaza de Mayo and Los Rubios (2003)», στο V. Druliolle - F. Lessa (επιμ.), *The Memory of State Terrorism in the Southern Cone: Argentina, Chile, and Uruguay*, Palgrave, Νέα Υόρκη 2011 σ. 63-85), το πεδίο των queer σπουδών έχει επεκτείνει τα όριά του προκειμένου να προσεγγίσει ζητήματα που δεν σχετίζονται αποκλειστικά με τις πολιτικές της σεξουαλικότητας, με τη στενή έννοια των σεξουαλικών σχέσεων, και της ταυτότητας. Στην queer ανάγνωση του πένθους των μητέρων της Plaza de Mayo στην Αργεντινή, η Sosa παραθέτει και τον ορισμό του όρου queer από την Judith Butler σε μια συνέντευξή της τον Μάιο του 2011 στο περιοδικό *LolaPress* με τίτλο «The desire for philosophy». Σύμφωνα με την Butler, «queer δεν σημαίνει να είναι κανείς λεσβία ή γκέι. Είναι ένα επιχείρημα ενάντια σε μια ορισμένη κανονικότητα». Έτσι, η queer ανάγνωσή μου για την υπόθεση Γιακουμάκη αποτελεί ένα επιχείρημα ενάντια σε μια ορισμένη «ανδρική», «αρρενωπή» κανονικότητα.

38. Μ. Φουκό, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης*, ό.π.

γέλη στις σύγχρονες κατηγορίες³⁹ ως αποποίηση όχι τόσο της «ομοφοβίας» όσο του φόβου εκθήλυνσης –μιας «αδελφοφοβίας»–, και ως απάρνηση της πραγματικότητας της έμφυλης ιεραρχίας, όταν και τα δύο στοιχειώνουν όχι μόνο τη σύγχρονη γκέι κοινότητα αλλά συνολικά τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.⁴⁰

Οι νεότερες γενιές των γκέι, ιδιαίτερα μετά τις δεκαετίες 1980-1990, αποποιούνται τη φιγούρα της «αδελφής», αποστασιοποιούνται από αυτήν, περιχαράκωνοντάς την στην ετερότητα ενός αγροτικού, κτηνοτροφικού «κρητικού» παρελθόντος. Ο Γιάννης, 24 χρονών, με σχετικά μακρόχρονη γκέι σχέση, σχολιάζοντας τη βίαιη επίθεση μιας ομάδας νεαρών σε ένα διαφυλετικό γκέι ζευγάρι στην Πλατεία Βαρνάβα, τον Αύγουστο του 2014, με κοίταξε με απορία και μου είπε: «μήπως ήταν τρελές;». Επίσης, σε σχόλια αναγνωστών ενός κειμένου για τον Ντίνο Χριστιανόπουλο εκφράζεται η έντονη αποστροφή των νεότερων γκέι για την «παλιά» ομοφυλοφιλία του Χριστιανόπουλου αλλά και του Ταχτσή, η οποία ταυτίζεται με τη θεωρούμενη ως θλιβερή φιγούρα του καταπιεσμένου θηλυπρεπή, παθητικού. Το «σκοτεινό» αυτό παρελθόν, το οποίο πρέπει να μείνει στο «χρονοντούλαπο της ιστορίας», αντιπαρατίθεται με το «φωτεινό», «απελευθερωμένο» παρόν των «ευρωπαίων» γκέι οι οποίοι είναι «δυνατοί και αποφασισμένοι να ζήσουν μια πλήρη και ευτυχισμένη ζωή».⁴¹ Έτσι, οι σύγχρονοι γκέι ανάγουν την παροντική ομοφοβία και καταπίεση στη θεωρούμενη ως παρελθοντική, παρωχημένη φιγούρα της «αδελφής». Η αναγωγή αυτή συνδέεται με την άρνηση για τη συνεχιζόμενη καταπίεση και με τη διασφάλιση ενός περιχαράκωμένου, σε σχέση με το παρελθόν, φαντασιακού παρόντος βασισμένου στην ιδιωτικότητα της οικιακότητας⁴² και της κατανάλωσης, δηλαδή σε μία κυρίως ανδρική, «αρρενωπή», γκέι, μεσοαστική κανονικότητα, στην ομοκανονικότητα.⁴³ Πρόκειται, όπως θάλεγε η

39. C. Freccero, *Queer/Early/Modern*, ό.π., σ. 73.

40. Η Eve Kosofsky Sedgwick έχει επισημάνει πολύ εύστοχα ότι το αμερικάνικο αλλά και το διεθνές γκέι κίνημα ποτέ δεν αντέδρασαν σε ζητήματα που αφορούσαν τα εκθηλυσμένα αγόρια, αναφερόμενη στη διαγραφή της «ομοφυλοφιλίας» από τον κατάλογο των ψυχιατρικών ασθενειών DSM-III το 1980 και στην αντικατάστασή της από τη «διαταραχή του φύλου στην παιδική ηλικία». Η Sedgwick θεωρεί ότι το εκθηλυσμένο αγόρι έχει τη θέση του «αποκείμενου που στοιχειώνει την γκέι σκέψη» (haunting abject). Η θέση αυτή οφείλεται στη φοβία της εκθήλυνσης (effeminophobia), αλλά και στην ανάγκη του γκέι κινήματος να διαχωρίσει το φύλο από τη σεξουαλικότητα, τη σεξουαλική ταυτότητα από εκείνη του φύλου· βλ. Eve Kosofsky Sedgwick, «How to Bring Your Kids Up Gay», στο E. Kosofsky Sedgwick, *Tendencies*, Duke University Press, Ντάραμ 1993, σ. 154-164.

41. Θωδωρής Αντωνόπουλος, «Σε πήρα να με επισκευάσεις κι εσύ με ξεχαρβάλωσες», εφ. *Lifo* 1/2/2012 <http://www.lifo.gr/mag/columns/4570>.

42. Για τη διεκδίκηση του «γάμου» από το σύγχρονο κυρίαρχο ελληνικό ΛΟΑΤ κίνημα, την ιδιωτικότητα και την ενσωμάτωση στην ετεροκανονικότητα βλ. Κ. Γιαννακόπουλος, «Πολιτισμικές εννοιολογήσεις της μοναξιάς: συγγένεια, κοινότητα και πολιτικές του ΛΟΑΤ κινήματος», ό.π., σ. 186-196.

43. Ο όρος ομοκανονικότητα έχει επινοηθεί από την ιστορικό Lisa Duggan, σύμφωνα με

κριτικός της λογοτεχνίας Heather Love,⁴⁴ για μια αποποίηση της καταπίεσης αλλά και της ιστορίας, δηλαδή των θεωρούμενων ως αρνητικών, απαξιωτικών, για τους σύγχρονους «απελευθερωμένους» γκέι, όψεων του παρελθόντος.⁴⁵

Η απαξίωση της «αδελφής», η υποτίμησή της σε μια ζωή που δεν έχει σημασία, όπως θάλεγε η Judith Butler,⁴⁶ βρίσκεται κατά τη γνώμη μου στην καρδιά του αποκλεισμού από την οργανωτική επιτροπή του Athens Pride (τουλάχιστον αυτό ίσχυε το 2015) των εκθηλυμένων Άλλων, στη συγκεκριμένη περίπτωση των διεμφυλικών, των «τρανς».⁴⁷ Η αποπομπή αυτή δεν συμβαίνει για πρώτη φορά. Τον Μάιο του 1977 ο «πονηρός» και, κατά τη γνώμη μου, ο θεωρητικός της γενιάς των «πονηρών» Κώστας Ταχτσής⁴⁸ αρνείται την πρόταση του κύριου ιδρυτή του ΑΚΟΕ σκηνοθέτη Ανδρέα Βελισσαρόπουλου, επειδή διαφωνούσε όχι τόσο με την ίδρυση ενός παρόμοιου κινήματος αλλά με την αντίληψη του Βελισσαρόπουλου για το κίνημα. Καταρχάς, ο Ταχτσής ήταν ριζικά αντίθετος με το γεγονός ότι η αφορμή ίδρυσης και η πρώτη δημόσια εκδήλωση του Απελευθερωτικού Κινήματος Ομοφυλόφιλων Ελλάδας αφορούσε τους «τραβεστί».⁴⁹ Πιο συγκεκριμένα, το ΑΚΟΕ είχε κινητοποιηθεί εναντίον του νομοσχεδίου για τα αφροδίσια που προωθούσε για ψήφιση η τότε κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, το οποίο προέβλεπε ποινές φυλάκισης για

την οποία η ομοκανονικότητα αποτελεί μια νεοφιλελεύθερη σεξουαλική πολιτική που δεν αμφισβητεί αλλά αντίθετα στηρίζει τους θεσμούς και τις παραδοχές της ετεροκανονικότητας. Η πολιτική αυτή προωθεί μια φαινομενικά απολίτικη και ιδιωτική γκέι κουλτούρα, η οποία επικεντρώνεται στην οικιακότητα και την κατανάλωση· βλ. Lisa Duggan, *The Twilight of Equality? Neoliberalism, Cultural Politics and the Attack on Democracy*, Beacon Press, Βοστώνη 2003, σ. 50.

44. Heather Love, *Feeling Backward. Loss and the Politics of Queer History*, Harvard University Press, Κέμπριτζ 2009.

45. Η αποποίηση αυτή της ιστορίας επεκτείνεται στην αποσιώπηση του λόγου της πλειοψηφίας τουλάχιστον των σύγχρονων ΛΟΑΤΚ ακτιβιστών της ιστορίας του κινήματος και κυρίως του ΑΚΟΕ και του περιοδικού *Αμφί*.

46. Judith Butler, *Ευάλωτη ζωή. Οι δυνάμεις του πένθους και της βίας*, Νήσος, Αθήνα 2009.

47. Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο «τρανς», ο οποίος έχει υιοθετηθεί από το σύγχρονο ελληνικό διεμφυλικό κίνημα. Για τις δικαιολογίες που χρησιμοποιήθηκαν από το Athens Pride αναφορικά με αυτόν τον αποκλεισμό και την ανακοίνωση του Σωματείου Υποστήριξης των Διεμφυλικών (ΣΥΔ): <http://www.gayhellas.gr/gh/athens-pride-2015-Διαφωνίες-και-αποχές/> και <https://transgendersupportassociation.wordpress.com/2015/06/02/ανακοίνωση-το-συνδ-παίρνει-θέση-καμία-σ/>.

48. Ο ίδιος ο Ταχτσής, αλλά και άλλοι ομοφυλόφιλοι ποιητές και συγγραφείς εκείνης της γενιάς, δεν χρησιμοποιούν τον όρο «πονηρός» στα γραπτά τους. Ωστόσο, ιδιαίτερα ο Γιώργος Ιωάννου αλλά και ο Ταχτσής περιγράφουν με ενάργεια αυτή την ενσώματη, διαισθητική, μη συνειδητή διάσταση της ερωτικής αυτής επικοινωνίας και υποκειμενικότητας που στηρίζεται στο «καταλαβαίνω». Βλ. Κώστας Γιαννακόπουλος, «“Υποφιασμένα κορμιά”: επιθυμία, σχέσεις εξουσίας και “ιθαγενείς” εννοιολογήσεις του ασυνείδητου», *Εκ των υστέρων* 14 (11/2006), σ. 52-67.

49. Ο όρος «τραβεστί» ήταν ο πιο συνηθισμένος όρος και χρησιμοποιούνταν κυρίως στις δεκαετίες 1970-1980 για να προσδιορίσει τους διεμφυλικούς.

τους «τραβεστί». Η αντίθεση αυτή του Ταχτσή εξέφραζε την απέχθεια, τη φοβία του «αστικής καταγωγής» συγγραφέα –όπως διατεινόταν ο ίδιος– για μία ταξικά προσδιορισμένη θηλυπρέπεια και συνακόλουθα για την ταύτιση της ομοφυλοφιλίας με την εικόνα της «λαϊκής αδελφής». Όπως έγραφε ο ίδιος,⁵⁰ «Ίδρυση του ΑΚΟΕ κάτω από τις φούστες μερικών εκδιδομένων τραβεστί ισοδυναμούσε με ίδρυση γυναικείου απελευθερωτικού κινήματος απ’ τις πουτάνες της οδού Σωκράτους. Ο συνειρμός θ’ απέβαινε μοιραίος, θα σκότωνε το κίνημα εν τη γενέσει του, και το μόνο που θα κατάφερνε θα ήταν να ανανεώσει την παλιά εικόνα της λαϊκής αδερφής». Αντί της ταύτισης του κινήματος και της ομοφυλοφιλίας με τη «θηλυπρέπεια», ο συγγραφέας του Τρίτου Στεφανιού αντιπρότεινε μια «πονηρή» πολιτική:⁵¹ «Να τι θεωρούσα πραγματικά απελευθερωτική πράξη: να βγουν μερικοί πολιτικολογούντες νέοι και να πουν: ξέρετε “βασιικά” εμείς είμαστε “βασιικά” ετεροφυλόφιλοι, αλλ’ έχουμε πάει και κάνα-δυο φορές μ’ έναν ομόφυλό μας, χωρίς γι’ αυτό να πάψουμε να είμαστε άντρες». Αυτή, η παρόμοια με το παρόν, παρελθοντική αποπομπή του εκθηλυμένου Άλλου διαφέρει ωστόσο από τη σύγχρονη. Η αποπομπή του παρελθόντος γίνεται στο όνομα μιας «ανδρικής» ενσώματης, ρευστής ταυτότητας, εκείνης του «πονηρού», ενώ η σύγχρονη γίνεται στο όνομα μιας κλειστής, περιχαρακωμένης μειονοτικής, ουσιολογικής ταυτότητας, εκείνης του αρρενωπού γκέι. Έτσι, η πρόταση του Ταχτσή θα έλεγα ότι εμπεριέχει μια διάσταση πιο queer –με τη σύγχρονη έννοια του όρου– απ’ ό,τι μια σύγχρονη πολιτική ταυτότητας, διότι παρόλο που έχει ως εφιαλτήριο την έμφυλη ιεραρχική διάκριση άντρας - «αδελφή», ταυτόχρονα την υποσκάπτει καθιστώντας δημόσια γνωστό ότι στην καρδιά της «ανδρικής», «πλειονοτικής» ετεροκανονικής σεξουαλικότητας βρίσκεται η πάντοτε ήδη υπάρχουσα⁵² «διαστροφή». Για να το πω διαφορετικά, οι «πονηροί» της αρρενωπής «ομοφυλοφιλίας» η οποία, όπως ανέφερα και παραπάνω, ήταν διάχυτη στην ανδρική ομοκοινωνικότητα και στην ετερόφυλη συγγένεια δεν αναγνωρίζονταν ως «ομοφυλόφιλοι» αφού η κοινωνικά ορατή, αναγνωρίσιμη μορφή ομοφυλοφιλίας ταυτιζόταν στον δημόσιο λόγο με τη φιγούρα της «αδελφής». Η αρρενωπή «ομοφυλοφιλία» αποτελούσε «κοινό μυστικό» που καλυπτόταν πίσω από την «αδελφή». Η ρητή δημόσια έκφραση, αποκάλυψη αυτής της αρρενωπής, διάχυτης, «μυστικής» «ομοφυλοφιλίας» που πρότεινε ο Ταχτσής, ωστόσο, δεν οδηγεί στη διεκδίκηση μιας μειονοτικής ομοφυλοφιλικής ταυτότητας, αλλά αποδομεί τη θεωρούμενη –κυρίως στον επίσημο, δημόσιο λόγο– ως συμπαγή, ετεροφυλοφιλική ανδρική σεξουαλικότητα. Επιπλέον, η πρόταση αυτή του Ταχτσή εμπεριέχει μια σύγχρονη queer διάσταση, αφού αρνείται τον διπολικό διαχωρισμό ετεροφυλόφιλος/ομοφυλόφιλος.

50. Κώστας Ταχτσής, *Από τη χαμηλή σκοπιά*, Εξάντας, Αθήνα 1992, σ. 111.

51. Στο ίδιο, σ. 166.

52. C. Freccero, *Queer/Early/Modern*, ό.π., σ. 20.

Με αυτήν την αποδομητική διάσταση συμφωνεί αρχικά με τον Ταχτσή και ο Ανδρέας Βελισσαρόπουλος, παρ'όλες τις έντονες διαφωνίες τους. Οι διαφωνίες αυτές εστιάζονται στο ότι ο Βελισσαρόπουλος, ως γκέι ακτιβιστής, θεωρούσε ότι η αποκάλυψη αυτή της διάχυτης αρρενωπής «ομοφυλοφιλίας» πρέπει να προέλθει από την άρθρωση ενός συνειδητού ομοφυλοφιλικού λόγου και να οδηγήσει στη συγκρότηση μιας ομοφυλοφιλικής/γκέι ταυτότητας και κοινότητας.⁵³ Έγραφε ο Βελισσαρόπουλος την άνοιξη του 1978 στο πρώτο τεύχος του *Αμφί* για το εγχείρημα έκδοσης του περιοδικού: «Εγχείρημα ιδιαίτερα δύσκολο σε μια κοινωνία σαν την ελληνική, όπου οι καλυμμένες ομοφυλοφιλικές επιθυμίες παίζουν έναν τόσο κυρίαρχο ρόλο σ' όλα τα επίπεδα της πατριαρχικής της δομής: π.χ. στρατός, ανδροκρατούμενα καφενεία του χωριού και της συνοικίας, φυλακές και αναμορφωτήρια, ποδόσφαιρο. Ένας συνειδητός ομοφυλοφιλικός λόγος ή μια ανοιχτή ομοφυλοφιλική πρακτική, λοιπόν, λειτουργεί σαν μια έκρηξη αλήθειας που ταράζει συθέμελα τις ψεύτικες εξιδανικεύσεις (sublimations): είναι το κατεξοχήν “σκάνδαλο αλήθειας” και γι' αυτό ο πιο επικίνδυνος εχθρός».⁵⁴

Με τα παραπάνω, σε καμία περίπτωση δεν θέλω να υποβαθμίσω τους αγώνες της σύγχρονης ΛΟΑΤΚ κοινότητας για τα δικαιώματά της. Ωστόσο, στον βαθμό που οι πολιτικές της ταυτότητας βασίζονται στην ομο(ιο)κανονικότητα, την χρονοκανονικότητα,⁵⁵ οδηγούν στην ενσωμάτωση στην ετεροκανονικότητα και εν τέλει, στην αορατότητα των ΛΟΑΤ ανθρώπων, ιδιαίτερα

53. Ο Ταχτσής θεωρούσε, διέβλεπε τον «κίνδυνο» ότι αυτή η ανάληψη μιας ομοφυλόφιλης ταυτότητας από τους «πονηρούς» της αρρενωπής «ομοφυλοφιλίας» θα οδηγούσε στην αποσύνθεση και τελική διάλυσή της, αφού θα είχε ως αποτέλεσμα τον στιγματισμό αυτών των ανδρών και την απόσυρσή τους από τις ομοσεξουαλικές σχέσεις. Έγραφε χαρακτηριστικά: «Ο Βελισσαρόπουλος απαιτούσε να λέγεται φιλομόφυλος οποιοσδήποτε έπεφτε στο κρεβάτι μ' έναν ομόφυλό του. Αν όμως δεχόταν κανείς αυτό, και με δεδομένο το κοινωνικό στίγμα που επέφερε η φιλομοφυλία, ήταν σά ν' αρνιόταν το δικαίωμα της πλειονότητας των ανδρών να κοιμούνται πότε-πότε και μ' έναν άντρα, χωρίς να θεωρούν αναγκαστικά τον εαυτό τους φιλομόφυλο με την υποτιμητική έννοια πού έχει η λέξη στην αντίληψη ακόμα και των ίδιων των φιλομόφυλων». Κώστας Ταχτσής, *Το φοβερό βήμα*, Εξάντας, Αθήνα 1989, σ. 292.

54. «Αμφισβητησιακά», *Αμφί*. Για την απελευθέρωση των ομοφυλόφυλων 1 (1978), σ. 1. Το άρθρο είναι ανυπόγραφο, αλλά όπως με είχαν πληροφορήσει ακτιβιστές του ΑΚΟΕ και πολιτικοί σύντροφοι του Ανδρέα Βελισσαρόπουλου το μικρό αυτό κείμενο, αλλά και σχεδόν όλο το πρώτο τεύχος του *Αμφί* είχε γραφτεί από τον ίδιο. Ας προσθέσουμε ότι τα μέλη του ΑΚΟΕ και της συντακτικής επιτροπής του *Αμφί*, εκτός από τον Λουκά Θεοδωρακόπουλο, δεν υπέγραψαν τα άρθρά τους, παρά μόνο με ψευδώνυμο, για αρκετά χρόνια μετά την έκδοση του πρώτου τεύχους λόγω της ομοφοβικής καταπίεσης που επικρατούσε την εποχή εκείνη.

55. Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο αυτό της Elizabeth Freeman προκειμένου να αναφερθώ στη συγχρονία ως προς την ηλικία αλλά και την τάξη, την εθνότητα του ιδεατής μορφής σύγχρονου γκέι ζευγαριού. Σύμφωνα με τη Freeman, χρονοκανονικότητα είναι η χρήση, η ιδιαίτερη ενορχήστρωση του χρόνου, μέσω της οποίας οι άνθρωποι, τα ατομικά ανθρώπινα σώματα συνδέονται μεταξύ τους, σχηματίζουν συνεκτικές συλλογικότητες, οργανώνονται με σκοπό μια μέγιστη παραγωγικότητα. E. Freeman, *Time Binds. Queer Temporalities, Queer Histories*, ό.π., σ. 3.

στον δημόσιο χώρο.⁵⁶ Για παράδειγμα, ένα ζευγάρι «αρρενωπών» ανδρών που «ταιριάζουν» –δηλαδή είναι όμοιοι ως προς την ηλικία αλλά και την τάξη, την εθνότητα– και έχουν ερωτική σχέση, «περνάνε» στον δημόσιο χώρο, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, ως δύο ετεροφυλόφιλοι φίλοι. Ωστόσο, σκέφτομαι ποιες νέες queer πολιτικές προοπτικές θα ανοίγονταν αν η υπόθεση του Βαγγέλη Γιακουμάκη χρησιμοποιούνταν ως καταλύτης για την ανάδειξη και αμφισβήτηση της φοβίας της εκθήλυνσης, της έμφυλης ιεραρχικής διάκρισης άντρας-«αδελφή» - άντρας-γυναίκα, που διατρέχει πέρα από τη σεξουαλικότητα τη σύγχρονη πολιτική σκηνή ως βασικό συστατικό στοιχείο άσκησης όχι της πολιτικής για τις γυναίκες ή τους/τις ΛΟΑΤ, αλλά της «κεντρικής» πολιτικής εξουσίας.⁵⁷ Αν η φιγούρα της «αδερφής» δεν χρησιμοποιούνταν για τον προσδιορισμό μιας νέας ταυτότητας στηριγμένης στην αναβίωση του «παρελθόντος», αλλά για να διαταράσσει κάθε ταυτότητα και τις υπάρχουσες δομές εξουσίας. Όπως το θέτει ο κριτικός λογοτεχνίας και queer θεωρητικός Lee Edelman,⁵⁸ «queerness can never define an identity; it can only ever disturb one» (η queerness δεν μπορεί ποτέ να προσδιορίζει μια ταυτότητα· το μόνο που μπορεί είναι να τη διαταράσσει). Σ' ένα από τα θεωρούμενα πια ως εμβληματικά βιβλία, ιδρυτικά της queer θεωρίας, το *Epistemology of the closet* που δημοσιεύτηκε το 1990, η κριτικός της λογοτεχνίας Eve Kosofsky Sedgwick έγραφε για δύο πολιτικές: η πρώτη είναι αυτή που ονομάζει *μειονοτική προσέγγιση* (minoritizing view) και δίνει έμφαση στα ζητήματα, στις διεκδικήσεις μια μικρής, διακριτής, σχετικά παγιωμένης ομοφυλοφιλικής μειονότητας, ενώ η

56. Κ. Γιαννακόπουλος, «Πολιτισμικές εννοιολογήσεις της μοναξιάς: συγγένεια, κοινότητα και πολιτικές του ΛΟΑΤ κινήματος», ό.π.

57. Η σύγχρονη πολιτική αντιπαράθεση αρκετές φορές επιτελείται με όρους (ομο)σεξουαλικούς και πιο συγκεκριμένα ενεργητικού - παθητικού. Έτσι, η αντιπαράθεση παίρνει τη μορφή λεκτικής προσβολής του ανδρισμού του πολιτικού αντιπάλου. Εκτός από τη γνωστή φράση «στα τέσσερα» που είχε απευθύνει ο Π. Καμμένος προς τους πολιτικούς αντιπάλους του μέσα στη Βουλή, ενδεικτικό είναι και το παράδειγμα της φραστικής επίθεσης του τότε προέδρου της Βουλής Ευάγγελου Μείμαράκη εναντίον του τότε βουλευτή της ΝΔ Προκόπη Παυλόπουλου, τον Σεπτέμβριο του 2012, στην αίθουσα της Ολομέλειας της Βουλής. Σύμφωνα με τις εφημερίδες, ο Ευαγ. Μείμαράκης, ενοχλημένος από το γεγονός ότι ο Π. Παυλόπουλος βγήκε στη ραδιοφωνική εκπομπή του Ν. Χατζηνικολάου, φέρεται να του είπε: «Σε άκουσα το πρωί που βγήκες στον Χατζηνικολάου να του γλύφεις τον π... Έλα να γλείφεις τον δικό μου, είναι καλύτερος». (Λάμπρος Σταυρόπουλος, «Βουλή: πρωτοφανής φραστική επίθεση Μείμαράκη προς Παυλόπουλο», εφ. *Το Βήμα* 27/9/2012). Σε ένα πολύ διαφορετικό πολιτικό συμφραζόμενο, εκείνο της «δολοφονίας του Γρηγορόπουλου» και της «εξέγερσης του Δεκέμβρη», η Αλεξάνδρα Χαλκιά δείχνει ότι οι κοινωνικές συγκρούσεις που εκδηλώθηκαν στα πεδία αυτά είναι συγκρούσεις για κυριαρχία και στο πεδίο της αρρενωπότητας. Μέρος αυτής της πολιτικής αντιπαράθεσης φαίνεται να αφορά το θέμα ποιοι, ποια σώματα και ποιες υποκειμενικότητες είναι πράγματι οι «άντρες». Αλεξάνδρα Χαλκιά, «Η κοινωνιολογία της σεξουαλικότητας, οι αρρενωπότητες και ο έμφυλος Δεκέμβρης», στο Α. Αποστολέλλη - Α. Χαλκιά (επιμ.), *Σώμα, Φύλο και Σεξουαλικότητα. ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα*, Πλέθρον, Αθήνα 2012, σ. 215-249.

58. L. Edelman, *No Future. Queer Theory and the Death Drive*, ό.π., σ. 17.

δεύτερη, που την ονομάζει *οικουμενική* (universalizing view), δίνει έμφαση στη ζωή των ανθρώπων κατά μήκος όλου του φάσματος των σεξουαλικοτήτων.⁵⁹ Σχεδόν δέκα χρόνια πριν, το 1981, ο Φουκό, σε μια πρωτοπόρα ακόμη και σήμερα συνέντευξή του στο γκέι γαλλικό περιοδικό *Gai Pied*, μιλούσε για την ομοφυλοφιλία όχι ως την αλήθεια για τον εαυτό αλλά ως θρυαλλίδα, ως καταλύτη για την επινόηση νέων μορφών σχέσεων: «Κάτι άλλο που θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε με δυσπιστία είναι η τάση αναγωγής της ομοφυλοφιλίας στο ερώτημα: “Ποιος είμαι; Ποιο είναι το μυστικό της επιθυμίας μου;”. Θα έπρεπε μάλλον να αναρωτηθούμε κάτι διαφορετικό: ποιες σχέσεις μπορούν να συναφθούν, να επινοηθούν, να πολλαπλασιαστούν, να μεταβληθούν μέσω της ομοφυλοφιλίας».⁶⁰

Όπως δείχνουν τριάντα χρόνια μετά οι συνεχιζόμενες έντονες συζητήσεις, τόσο στον πολιτικό/ακτιβιστικό όσο και στον ακαδημαϊκό χώρο, γύρω από το ζήτημα αυτό, η εν λόγω επινόηση παραμένει ουτοπία. Προς το παρόν, ας αφήσουμε να «διαπεραστούμε» (being penetrated)⁶¹ πολιτικά αλλά και επιστημονικά/ιστοριογραφικά από τα φαντάσματα του «παρελθόντος», και ειδικότερα από το φάντασμα της «αδελφής». Δανειζόμενος την κλασική φράση του Κάρολου Μαρξ στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, από την οποία εμπνέεται και ο Derrida για το βιβλίο του *Φαντάσματα του Μαρξ*, θα έλεγα ότι ένα φάντασμα κατατρώχει τη σύγχρονη ελληνική ΛΟΑΤ κοινότητα αλλά και γενικότερα την κοινωνία: το φάντασμα της «αδερφής».

59. Eve Kosofsky Sedgwick, *Epistemology of the Closet*, University of California Press, Μπέρκλεϊ/Λος Άντζελες 1990.

60. Michel Foucault, «Για τη φιλία ως τρόπο ζωής», στο M. Foucault, *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, Πλέθρον, Αθήνα 2012, σ. 133.

61. Χρησιμοποιώντας αλλά και θέτοντας σε αμφισβήτηση την έμφυλη/σεξουαλική ιεραρχική αντίστιξη ενεργητικός - παθητικός, η Carla Freccero (C. Freccero, *Queer/Early/Modern*, ό.π., σ. 104) υποστηρίζει ότι η queer, φασματική (spectral) προσέγγιση στην ιστορία αποτελεί μία παθητική πολιτική (passive politics). Η παθητικότητα, σε αντίθεση με την «ενεργητική δράση», δεν είναι αδράνεια αλλά μια μορφή υπομονής και πάθους, μια αναμονή, προσμονή για τα μελλούμενα αυτού του κόσμου... μια κινητήρια δύναμη από το παρελθόν που μας ωθεί προς το μέλλον. Αντλώντας από την Freccero, η Elizabeth Freeman (E. Freeman, *Time Binds. Queer Temporalities, Queer Histories*, ό.π., σ. 109), χρησιμοποιώντας για τον/την «παθητικό/ή» (ομο)σεξουαλικό εταίρο τον αγγλόφωνο όρο bottom, αποκαλεί αυτήν την ιστοριογραφία «bottomy» και την περιγράφει σε σχέση με το παρελθόν ως μία αλληλοδιείσδυση (penetrative reciprocity), ως μία πορώδη σχέση με απροσδόκητο μέλλον ή ως νέες μορφές, ανα-σχηματισμούς του παρελθόντος.

Ευχαριστίες

Συντομότερη εκδοχή του παρόντος κειμένου παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στην 5η Μπιενάλε Σύγχρονης Τέχνης της Θεσσαλονίκης, και πιο συγκεκριμένα στο Διεθνές Συμπόσιο που διοργανώθηκε στο πλαίσιο της Μπιενάλε με τίτλο «Ταυτο-ετερό-τητα. Η προβληματική του φύλου στη σύγχρονη τέχνη», στις 18 Ιουνίου του 2015. Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά καταρχάς την ιστορικό της τέχνης Συραγώ Τσιάρα που με προσκάλεσε στο πολύ ενδιαφέρον αυτό Συμπόσιο και τον συν-ομιλητή μου κινηματογραφιστή Jules Roskam για την ενδιαφέρουσα και γόνιμη συζήτησή μας.